

WPLYW JĘZYKÓW SŁOWIAŃSKICH NA JIDYSZ

Jidysz definiowany jest jako język mieszany powstały w wyniku fuzji elementów języków składowych, które pozostawiły wyraźne wpływy zarówno w leksyce, jak i w strukturze języka (Weinreich [1973] 2008: 679). W kolejności chronologicznej materiał językowy zaczerpnięty został z następujących języków: z języka hebrajskiego, dialektów germańskich i języków słowiańskich¹. Wśród wymienionych komponentów języka jidysz to właśnie status komponentu słowiańskiego wzbudza wśród badaczy największe kontrowersje. Różnorodnej ocenie podlega przede wszystkim charakter słowiańskich wpływów, ocenianych przez jednych badaczy jako powierzchowne (tj. adstratowe), przez innych zaś jako konstytutywne (tj. substratowe). W tym miejscu należy zaznaczyć, że pomiędzy oboma stanowiskami można wyróżnić szereg stanowisk ‘przejściowych’². Zależnie od znaczenia przypisywanego komponentowi słowiańskiemu, różnie postrzegany jest zatem moment narodzin języka jidysz oraz historia jego rozwoju na terenach słowiańskich.

Stan badań

Wpływ języków słowiańskich na jidysz pozostaje nadal zagadnieniem niewystarczająco zbadanym i opisanym, a istniejące opracowania nie wyczerpują tematu, a jedynie dostarczają pojedynczych wyników badań dotyczących konkretnych zagadnień leksykalnych i gramatycznych.

Językoznawstwo dysponuje współcześnie nowoczesnymi metodami lingwistyki kontaktów językowych, socjolingwistyki, psycholingwistyki czy językoznawstwa porównawczego, które w sposób kompleksowy mogłyby być wykorzystane do badania tego typu oddziaływań językowych. Badanie wpływów słowiańskich na jidysz mogłoby mieć także wymierne korzyści dla językoznawstwa w ogóle. Mogło by przyczynić się do pogłębienia wiedzy na temat sposobów wpływania na siebie różnych języków i ich podsystemów. Języki słowiańskie i jidysz, pozostające ze sobą w kontakcie od kilkuset lat,

¹ Niektórzy badacze wyróżniają dodatkowo komponent romański, jednak ograniczał się on jedynie do kilkudziesięciu zapożyczeń leksykalnych, w tym przede wszystkim nazw własnych i z tego powodu jest on zazwyczaj pomijany w opracowaniach dotyczących mieszanego charakteru języka jidysz.

² Por. przegląd stanowisk dotyczących różnego postrzegania jidysz jako języka mniej lub bardziej spokrewnionego z językiem niemieckim, a tym samym przegląd opinii dotyczących roli języków słowiańskich w historii powstania i rozwoju jidysz w: Geller 2004: 171-196.

mogą być traktowane jako egzemplifikacja zjawisk zachodzących między kontaktującymi się językami.

Już przed drugą wojną światową wpływ języków słowiańskich na jidysz w jego warstwie leksykalnej stał się przedmiotem opisu zarówno profesjonalnych językoznawców jaki i tzw. „zbieraczy³” - jidyszystów wiedzionych chęcią udokumentowania słownictwa swojego języka. Do najważniejszych przedwojennych prac poświęconych wpływom słowiańskim na jidysz należą: Lerer (1928), Sztif (1932), Jofe (1935), Landau (1928). Po wojnie badania w tej dziedzinie prowadzili m.in. Max Weinreich (1956, [1973] 2008), jego syn Uriel Weinreich (1958), którzy zaliczani są do twórców współczesnego językoznawstwa jidysz oraz polsko-izraelski językoznawca Mosze Altbauer (2002). W tym miejscu należy także wymienić ważne w dziedzinie wzajemnych wpływów jidysz-słowiańskich badania prowadzone przez Paula Wexlera (1991, 2002) oraz Ewę Geller (1994, 1999, 2004, 2008).

Języki słowiańskie

Zajmując się wpływem języków słowiańskich, należy doprecyzować, które języki odegrały w tej materii najistotniejszą rolę. Na jidysz wpływały, w kolejności chronologicznej: język czeski, polski, ukraiński i białoruski. Należy także założyć, że jidysz znacznie częściej pozostawał pod wpływami regionalnych i dialektalnych odmian wyżej wymienionych języków, niż ich standardowych wariantów. Język rosyjski zaczyna oddziaływać na jidysz dopiero w XIX wieku, a wpływ widoczny jest przede wszystkim w warstwie leksykalnej (Geller 2004: 174). Zgodnie z hipotezą Paula Wexlera (1991) innym językiem słowiańskim, który odegrać miał konstytutywną rolę w powstaniu jidysz i stanowić jego słowiański substrat był język łużycki.

Badacze posługują się zazwyczaj zbiorczym terminem ‘języki słowiańskie’ do określania języków należących do grup języków zachodnio- i wschodniosłowiańskich, z którymi jidysz pozostawał w kontakcie, i które bezpośrednio oddziaływały na jego system językowy. Wynika to z zasadniczych trudności w ustaleniu dokładnego pochodzenia poszczególnych elementów słowiańskich (zarówno leksykalnych, jaki i strukturalnych) w jidysz. Interesujące nas języki są blisko spokrewnione i dzielą ze sobą część wspólnego słownictwa i niektóre cechy gramatyczne (Geller 2004: 174). Z tego powodu w niektórych przypadkach usprawiedliwione jest odwoływanie się do zbiorczego terminu ‘języki

³ Więcej na temat ‘zbieraczy’ – jid. *zamlers* por. rozdział 10 „Embers Plucked from the Fire: The Rescue of Jewish Cultural Treasures in Vilna” w książce Davida E. Fishmana *The Rise of Modern Yiddish Culture*, 2005, Pittsburgh oraz jego przekład na język polski „Okruchy ocalone z płomieni” w: *Cwiszn. Żydowski Kwartalnik o Literaturze i Sztuce* 1-2/2010: 124-137 (tłum. Iwona i Karolina Szymaniak).

słowiańskie' bez konieczności szczegółowego ustalania pochodzenia danego elementu językowego. Jednak zawsze, gdy jest to możliwe, należy przynajmniej podjąć próbę ustalenia konkretnego języka słowiańskiego, który mógł być dawcą danego elementu w jidysz.

Dystrybucja komponentu słowiańskiego

Niektórzy badacze języka jidysz szacują procentowy udział języków słowiańskich w jidysz na 10-15%⁴ (Best 1973: 18, Allerhand 1977: 22). W warstwie leksykalnej zwykle przedstawia się dystrybucję elementów zaczerpniętych z poszczególnych języków determinujących, przyporządkowując je określonym domenom semantycznym, choć, jak słusznie zauważył Jacobs (2005: 19-20), wszystkie komponenty, bez względu na ich pochodzenie, mogą występować we wszystkich domenach semantycznych i odmianach socjolektalnych⁵ jidysz.

Dystrybucja słownictwa pochodzenia słowiańskiego w obszarze leksyki jidysz rozkłada się następująco: słowiańskie zapożyczenia dotyczyć mają przede wszystkim sfer, czynności i artefaktów związanych z gospodarstwem domowym, jego otoczeniem, życiem rodzinnym i zawodowym (Weinreich 1956: 626, Geller 1994: 81), np. *bulbes* 'kartofle', *zejde* 'dziadek', *kapote* 'kapota', *partačeven* 'partaczyć', *cereven* 'cerować'. W tej obszernej domenie znaleźć można oczywiście elementy leksykalne pochodzące z pozostałych języków „składowych” jidysz np. germańskie *feter* 'wuj' < niem., *brojt* 'chleb' < niem., *hojzn* 'spodnie' < niem., *melkn* 'doić' < niem. czy romańskie *čulent* 'czulent' < rom.

Słowiański adstrat czy słowiański substrat

Jidysz współistniał na terytorium słowiańskojęzycznym z różnymi językami i dialektami słowiańskimi przeszło czterysta lat. Tak długa koegzystencja nie mogła nie pozostawić śladów, co należy podkreślić, w systemach wszystkich ko-terytorialnych języków. To także wpływ języków słowiańskich sprawił, że jidysz ewoluował do miana samodzielnego, autonomicznego języka i tak bardzo różnił się od tzw. jidysz zachodniego, języka używanego przez Żydów zamieszkujących tereny Europy Zachodniej (Niemcy, Francja, Belgia, Holandia i in.).

Jak już wspomniano nie ma zgody, co do roli, jaką języki słowiańskie odegrały w procesie powstawania i rozwoju języka jidysz. Spór toczy się zatem o istotę wpływu języków słowiańskich, miejsce narodzin języka, a tym samym o leżący u jego podstawy

⁴ Podejście takie jest z gruntu błędne. Nie można ustalić procentowego udziału poszczególnych języków, gdyż przeczy to definicji języka jako systemu. Więcej na ten temat por. Geller 1994: 77-78.

⁵ Odmiany socjolektalne języka, in. socjolekty to środowiskowe odmiany języka narodowego używane przez poszczególne grupy społeczne.

substrat językowy. W literaturze przedmiotu i akademickich podręcznikach dominuje podejście germanocentryczne, sytuujące jidysz w gronie języków germańskich, w którym przedstawia się go jako mniej lub bardziej silnie zeslawizowany język germański. Wpływ słowiańszczyzny postrzegany jest jako zewnętrzny, adstratowy. Opublikowanie w 1991⁶ roku przez izraelskiego językoznawcę Paula Wexlera artykułu pod tytułem „Yiddish – the fifteenth Slavic language” [‘Jidysz – piętnasty język słowiański’] doprowadziło do ponownego wprowadzenia do naukowego dyskursu hipotezy podważającej germańską naturę systemu językowego języka jidysz. Określana jest ona jako hipoteza sławocentryczna.⁷ Według niej jidysz jest językiem słowiańskim, którego substrat stanowi język judeo-słowiański, i który wykazuje, przede wszystkim w warstwie leksykalnej, daleko idącą germanizację. Ukształtował się on w wyniku zamiany języka kanaanejskiego, używanego przez Żydów słowiańskich, na jego odpowiednik germański, który przynieśli ze sobą emigrujący na te tereny Żydzi aszkenazyjscy.

Status tzw. elementu słowiańskiego zmienił się w procesie kształtowania się jidysz jako samodzielnego i autonomicznego języka, tj. na przełomie XVI i XVII, z substratowego na adstratowy. Odróżnienie obu warstw słowiańskich wpływów językowych (tj. wcześniejszej adstratowej i późniejszej substratowej) jest jednak praktycznie niemożliwe, ze względu na bardzo nieliczne pamiątki językowe dokumentujące język judeo-słowiański, inaczej kanaanejski (Kupfer/Lewicki 1956). Sprawę komplikuje dodatkowo stale obecna grupa bilingwalnych członków społeczności żydowskiej posługująca się jednym lub kilkoma słowiańskimi językami krajowymi, jak i jidysz.

Słowiańskie wpływy na język jidysz – ogólna charakterystyka

Językowym świadectwem dokumentującym pożyczki słowiańskie w jidysz pochodzące jeszcze z okresu średniowiecza są zebrane przez Kupfera/Lewickiego (1959) w książce *Źródła hebrajskie do dziejów Słowian i niektórych innych ludów środkowej i wschodniej Europy* słowa zaświadczone we wczesnośredniowiecznych źródłach hebrajskich jako glosy słowiańskie, takie jak chociażby: jid. *bmvlna* < stpol. *bamwełna*, stczes. *bamvlna* < niem. *Baumwolle* (1224-1235, Kupfer/Lewicki 1956:216,232), jid. *nogavici* < pol. *nogawica* (1224-1235, Kupfer/Lewicki 1956:219, 245) czy jid. *odeza* < pol. *odzież*, rus. *odeža* (~1105,

⁶ O konstytutywnym wpływie języków słowiańskich na powstanie języka jidysz pisano już przed drugą wojną światową - por. Harkavy (1865), Centnerszwerowa (1907), Bałaban (1920), Schiper (1932b).

⁷ Autorką terminów odnoszących się do dwóch różnych podejść do badania języka jidysz: germanocentrycznego vs. sławocentrycznego jest Ewa Geller (2003b: 420, 2008a:19, por. też przypis nr 5 w tej publikacji, 2008c).

Kupfer/Lewicki 1956:111,123), jid. *plece* < stpol. *plece*, stczes. *plece* (~1020, Kupfer/Lewicki 1956:29,31).

Od XVI wieku, jidysz zaś rozwijał się nieprzerwanie do drugiej wojny światowej na terytorium słowiańskojęzycznym i pozostawał tym samym pod bezpośrednim wpływem języków słowiańskich.

Słowiańskie wpływy na system języka jidysz można zaobserwować, co należy wyraźnie podkreślić, we wszystkich podsystemach języka. Kształtowały one zarówno struktury syntagmatyczne jidysz, czyli jego szkielet gramatyczny, a tu przede wszystkim składnię, jak i jego relacje paradygmatyczne, czyli warstwę leksykalną. Kulturowe i językowe kontakty Żydów i nie-Żydów, należących do różnych klas społecznych, czy też wykonujących różne zawody, umożliwiły przejmowanie przez jidysz leksemów polskich należących do różnych odmian języka.

System leksykalny i gramatyczny jidysz wykazywał duże otwarcie na elementy językowe przejmowane z języków słowiańskich. Spowodowane to było intensywnym i długotrwałym kontaktem obu języków (jidysz i polskiego), a także słowiańskim szkieletem gramatycznym – matrycą języka jidysz, będącą pozostałością adstratu słowiańskiego, która tym łatwiej wchłaniała nowe zapożyczenia z języków otoczenia.

Wpływy słowiańskie na leksykę jidysz

Językoznawcy zajmujący się badaniem oddziaływań językowych są zgodni, że pojawianie się w języku zapożyczeń leksykalnych świadczy co prawda o występowaniu kontaktów językowo-kulturowych, nie mówi nam jednak nic na temat ich intensywności i wieku. Przejmowanie obcych słów jest zabiegiem stosunkowo powszechnym i dotyczącym tylko podatnej na wpływy leksyki, nie zaś struktury głębokiej języka.

Największą grupę sławizmów w jidysz stanowią tzn. zapożyczenia właściwe, czyli słowa, które przejęte zostały z polszczyzny w ‘całości’, tj. zapożyczona została zarówno ich forma, jaki i znaczenie. W jidysz przechodzą one proces integracji i adaptują się do systemu językowego na wszystkich jego poziomach (Eisenberg 2011:35), tj. do systemu fonologicznego (nieznane językowi jidysz fonemy lub ich kombinacje zastępowane są fonemami w języku istniejącymi), morfologicznego (zapożyczenia adaptowane są do systemu fleksyjnego i słowotwórczego) i semantycznego (celem jest wcielenie zapożyczeń do systemu leksykalnego języka zapożyczającego). W jidysz przechodzą one także integrację grafematyczną, której zadaniem jest dopasowanie leksemów przejętych z języków słowiańskich pod względem zapisu i ortografii do alfabetu i zasad ortograficznych jidysz.

Do grupy tej należą często zapożyczone rzeczowniki, jak i rzadziej przenoszone czasowniki, przysłówki i przymiotniki, a także bardzo rzadkie zapożyczenia słowiańskie w postaci partykuł, spójników i wykrzyknień:

jid. *kapeljuš* < pol. *kapelusz*, ukr. *капелюх*, brus. *капялюш*;

jid. *sosne* < pol. *sosna*, ukr. *сосна*; brus. *сасна*;

jid. *ozere* < ukr. *озеро*, brus. *возера*;

jid. *lonke* < pol. *łaka*;

jid. *belme* < pol. *bielmo*, czes. *bělmo*; brus. *бяльмо*;

jid. *bočan* < pol. *bocian*;

jid. *vonces* < pol. *wąsy*;

jid. *majtkes* < pol. *majtki*, brus. *майтки*;

jid. *tupen* < pol. *tupać*, ukr. *тупати*, brus. *тупаць*;

jid. *pašen zix* < pol. *paść się*, ukr. *пасти*, brus. *пасвіць*;

jid. *blondžen* < pol. *blądzić*;

jid. *xapn* < pol. *chapać*, ukr. *хапати*, brus. *хапаць*;

jid. *prost* < pol. *prosty/prosto*, ukr. *простий*, brus. *росты*;

jid. *nudne* < pol. *nudny*, ukr. *нудны*, brus. *нудний*;

jid. *čikave* < pol. *ciekawy*;

jid. *akurat* < pol. *akurat*, brus. *акурат*;

jid. *až* < pol. *aż*, ukr. *аж*, brus. *аж*;

jid. *abi* < pol. *aby*, ukr. *аби*, brus. *абы*;

jid. *ci* < pol. *czy*, ukr. *чи*, brus. *чи*;

jid. *aha* < pol. *aha*, ukr. *ага*, brus. *ага*;

jid. *hej* < pol. *hej*, *zej*, brus. *зэй*.

W przypadku większości zapożyczeń właściwych wraz z formą do jidysz przenoszone jest znaczenie leksemu. W procesie integracji do systemu semantycznego znaczenie może ulec zmianie: może ulec zawężeniu, w wyniku którego treść słowa zostaje ograniczona, lub poszerzeniu treści leksemu o nowe znaczenia. Do rozszerzenia znaczenia doszło np. przy zapożyczaniu pochodzącego z języka rosyjskiego leksemu jid. *varenikl* < ros. ‘вареник + DIM’. Obok podstawowego znaczenia, występującego także w języku rosyjskim ‘pieróg’, jid. *varenikl*, to także określenie nakrycia głowy kształtem przypominającego pieróg. Drugie znaczenie w języku rosyjskim nie występuje.

Podobnie leksem jid. *žalob* < pol. *żałoba* został zapożyczony zawężając swoje pierwotne znaczenie w języku polskim. W jidysz to tylko ‘ubranie noszone w okresie żałoby’.

Pozostałe polskie znaczenia: 1. ‘żał, żałoba, smutek, przygnębienie’ oraz 2. ‘ceremonia pośmiertna, pogrzebowa, zawođenje płaczków, narzekanie po zmarłym’ nie zostały do jidysz zapożyczone. Spowodowane było to występowaniem w jidysz leksemów synonimicznych odpowiadających pozostałym znaczeniom pol. leksemu *żałoba*: jid. *car*, *trojer* ‘smutek’ oraz jid. *ovl* ‘żałoba’. Dodatkowo pol. *żałoba* w znaczeniu drugim odbierana była przez użytkowników języka jidysz jako zjawisko poza grupowe, nie należące do świata żydowskiego, gdzie obowiązywał inny ceremoniał pośmiertny. Nie było zatem potrzeby zapożyczania tego znaczenia.

Języki słowiańskie, jako języki urzędowe na terenach zamieszkiwanych przez ludność żydowską w Europie Wschodniej były dla jidysz także źródłem tzw. internacjonalizmów, czyli słów posiadających podobną formę, brzmienie i znaczenie przynajmniej w kilku językach. Za pośrednictwem słowiańskim do jidysz zapożyczone zostały takie internacjonalizmy jak: jid. *organizacje* < pol. *organizacja*, jid. *tolerancje* < pol. *tolerancja*, jid. *technike* < pol. *technika*, jid. *realizm* < pol. *realizm*.

O głębszym wpływie oddziaływań języków słowiańskich na jidysz świadczą kalki językowe, czyli konstrukcje polegające na odwzorowaniu obcych słów przy pomocy rodzimego materiału językowego dostępnego danemu językowi.

Szczególną grupę wśród kalk językowych stanowią kalki słowiańskich czasowników prefigowanych⁸, na których istnienie zwracali uwagę już przedwojenni badacze na czele z Alfredem Landauem, jednym z ważniejszych przedwojennych filologów zajmujących się językiem jidysz, wtedy jeszcze zwanym językiem żydowskim, wiedząc w nich jeden z wpływów języków słowiańskich na jidysz. Model słowotwórczy czasowników prefigowanych: przedrostek + bezokolicznik, został wiernie przetłumaczony np. z języka polskiego na odpowiedniki germańskie. Tak powstałe nowe czasowniki zachowały pierwotne znaczenie słowiańskich odpowiedników.

Do grupy tej należą m.in. czasowniki:

jid. *iber/betn* < ‘prze|prosić’ > jid. *iber-* < pol. *prze-* + jid. *betn* < pol. *prosić*;

jid. *unter/hern* < ‘pod|słuchać’ > jid. *unter-* < pol. *pod-* + jid. *hern* < pol. *słuchać*;

jid. *far/betn* < ‘za|prosić’ > jid. *far-* < pol. *za-* + jid. *betn* < pol. *prosić*;

jid. *far/šodn* < ‘za|szkodzić’ > jid. *far-* < pol. *za-* + jid. *šodn* < pol. *szkodzić*;

jid. *cu/helfn* < ‘do|pomóc’, ‘do|pomagać’ > jid. *cu-* < pol. *do-* + jid. *helfn* < pol. *pomóc*;

⁸ Czasowniki prefigowane to czasowniki złożone z przedrostka i czasownika właściwego. Przykładami czasowników prefigowanych są: pol. *na|pisać*, *roz|bić*, *prze|tłumaczyć* i wiele innych.

jid. *iber/anderšn* (*zix*) < ‘prze|mienić (się)’ > jid. *iber-* < pol. *prze-* + jid. *anderšn* < pol. *mienić*;

jid. *unter/lojfn* < ‘pod|biec’ > jid. *unter-* < pol. *pod-* + jid. *lojfn* < pol. *biec*;

a także czasowniki zwrotne:

jid. *ce/laxn zix* < ‘roze|śmiać się’ > jid. *ce-* < pol. *roz(e)-* + jid. *laxn* < pol. *śmiać* + jid. *zix* < pol. *się*;

jid. *ba/gejen zix* < ‘obeljść się’ > jid. *ba-* < pol. *o(be)-* + jid. *gejen* < pol. *iść* + jid. *zix* < pol. *się*;

jid. *far/traxtn zix* < ‘za|myślić się’ > jid. *far-* < pol. *za-* + jid. *traxtn* < pol. *myśleć* + jid. *zix* < pol. *się*;

jid. *iber/vekn zix* < ‘prze|budzić się’ > jid. *iber-* < pol. *prze-* + jid. *vekn* < pol. *budzić* + jid. *zix* < pol. *się*.

Osobną grupę kalk językowych stanowią kalki semantyczne, w przypadku których doszło do rozszerzenia lub zwężenia znaczenia leksemu języka jidysz (najczęściej pochodzenia germańskiego) pod wpływem całkowicie lub częściowo synonimicznego leksemu słowiańskiego. Przykładem kalki semantycznej jest leksem jid. *šlos* ‘zamek, warowna budowla’, który pod wpływem znaczeniowo podobnego polskiego leksemu pol. *zamek* występującego zarówno w znaczeniu 1. ‘warowna budowla’, jak i 2. ‘zapięcie ubiorów z ząbkami, suwak’ (por. niem. *Verschluß*) rozszerzył swoje znaczenie o metaforyczne użycie, tak jak ma to miejsce w języku polskim. Czasownik jid. *zecn zix* ‘usiąść’ wzbogacony został o znaczenie ‘zbiec się’ pod wpływem znaczeniowego podobieństwa z rosyjskim czasownikiem ros. *сидеться*: 1. ‘siedzieć’, a także 2. ‘zbiec się (o materiale)’.

Jidysz kalkował nie tylko pojedyncze leksemy słowiańskie, ale także całe frazeologizmy. Poniżej kilka przykładów:

jid. *vi kejn mol gor ništ* < pol. *jak nigdy nic*;

jid. *geben a lekcje* < pol. *dać lekcję*;

jid. *zajn ejn trit fun* < pol. *być o krok od*;

jid. *redn cu der zax* < pol. *mówić do rzeczy*;

jid. *lebn fun mogerer pensje* < pol. *żyć z chudej pensji*;

jid. *gecojgn fun di finger* < pol. *wyssany z palca*.

Innym przykładem słowiańskich wpływów na język jidysz są konstrukcje hybrydalne, w których doszło do połączenia genetycznie niespokrewnionych morfemów w wyniku

zastąpienia jednego z morfemów obcej pożyczki morfemem rodzimym. W jidysz powstały w ten sposób formy hybrydalne rzeczownikowe, przymiotnikowe i czasownikowe. Poniżej kilka przykładów:

jid. *xor/špilke* ‘szpilka do włosów’ < niem. ‘**Haarnadel**’ + pol. ‘**szpilka** do włosów’;

jid. *unter/košulke* ‘podkoszulka’ < niem. ‘**Unterhemd**’ + pol. ‘**podkoszulka**’;

jid. *hen/čke* ‘rękawiczka’ < niem. ‘**Handschuh**’ + pol. ‘**rękawiczka**’;

jid. *unter/plejce* ‘dolna część pleców’ < niem. **Unterrücken** + pol. **plecy**;

jid. *temp/kajt* ‘tępota’ < pol. tępy + niem. –keit;

jid. *man/sk/er* ‘męski’ < niem. **Mann** ‘mężczyzna’ + pol. {-ski} ‘sufiks używany do tworzenia przymiotników odrzeczownikowych’ < pol. męski + niem. {-er};

jid. *alti/čke* ‘staruszka’ < niem. alt ‘stary’ + słow. –czka;

jid. *cu/klejen* ‘dokleić’ < niem. **zukleben** + pol. **dokleić**;

jid. centr. *ja/x* ‘ja’ < pol. **ja** + niem. **ich**;

jid. *pluc/em* ‘nagle’ < niem. **plötzlich** + pol. **wtem/raptem**.

Wpływy słowiańskie na fonologię jidysz

Wraz ze słowiańskimi zapożyczeniami, jidysz przejął występujące w nich fonemy: [ž] – jid. *žabe* ‘żaba’, jid. –že ‘-że’, jid. *katariniaž* ‘kataryniarz’, [č] – jid. *kačke* ‘kaczka’, jid. *čajnik* ‘czajnik’, jid. *čepen* ‘czepiać’.

Asymilacja nowych zapożyczeń do systemu językowego jidysz doprowadziła także do wytworzenia nowych opozycji fonologicznych, np. opozycji między miękkim i twardym /l/: jid. *kljamke* || jid. *kladke* < pol. *klamka* || *kładka*.

Zakłada się również, że pod wpływem języków słowiańskich znacznie uproszczony został system samogłoskowy języka jidysz (Geller 1994: 102). Chodzi przede wszystkim o delabializację niemieckich zaokrąglonych samogłosek przednich [y], [ø], [œ]. Dodatkowo w jidysz, podobnie jak np. w języku polskim, długość samogłoski nie jest cechą dystynktywną.

Cechą charakterystyczną fonologii języka jidysz zapożyczoną z języków słowiańskich jest typowe dla tych ostatnich wsteczna asymilacja udzwieczniająca jak w przykładzie: *fus* ‘noga’ + *benkl* ‘ławka’ => *fu[zb]enkl* ‘podnózek’.

Wpływy słowiańskie na morfologię jidysz

W wyniku kontaktu językowego język jidysz przejął z języków słowiańskich słowotwórcze sufiksy, które produktywnie wykorzystywane były do tworzenia nowych derywatów. Łączyły się one w jidysz nie tylko ze słowami pochodzenia słowiańskiego, ale także z germanizmami i

hebraizmami, tworząc omawiane powyżej konstrukcje hybrydalne. Bardziej kompletną listę sufiksów pochodzenia słowiańskiego zaświadczonych w jidysz przedstawia Geller 1994:212-214. Znaleźć ją można także w suplemencie do słownika *Russko-jewrejskij (idisz) slowar* (1984: 670-720). Tu omówione zostaną tylko te najbardziej produktywne.

Do neutralnych sufiksów zapożyczonych przez jidysz należą m.in. sufiks: {-ke} < pol. {-ka}. Wielofunkcyjny polski sufiks {-ka} zapożyczony został przez jidysz w formie {-ke} i wykorzystywany w tej samej co w polszczyźnie funkcji do tworzenia derywatów rodzaju żeńskiego od nazw wykonawców czynności: jid. *šnajder* – jid. *šnajderke* ‘krawcowa’; jid. *lerer* – jid. *lererke* ‘nauczycielka’, jid. *student* – jid. *studentke* ‘studentka’ i wiele innych. W jidysz, tak jak w języku polskim, sufiks ten wykorzystywany jest także do tworzenia form zdrobniałych: *plejcke* ‘plecki’, *riglke* ‘rygielek’, *švesterke* ‘siostrzyczka’ i tym podobne. Sufiks {-nik} < pol. {-nik}, podobnie jak w polszczyźnie, tworzy nazwy wykonawców czynności rodzaju męskiego, nazwy nosicieli cech, uczestników: jid. *xalupnik* ‘chałupnik’, *kvarirnink* ‘chałupnik’, *ješuvnik* ‘mieszkaniec’ (< hebr. *jiszew* ‘żydowska osada, kolonia w Palestynie’, por. pol. ‘czeladnik, włókiennik’ i inne. Jidysz przejmował także sufiksy, za pomocą których tworzone były przymiotniki: sufiks {-eve} < pol. {-owe} jid. *rozeve* ‘różowe’ lub {-ewat(e)} < pol. {-ate} jid. *tamevate* ‘głupkowate’ (< hebr. *tam* ‘głupiec’).

Formy augmentatywne tworzone są w jidysz przy użyciu następujących sufiksów pochodzenia słowiańskiego: {-ure} < pol. {-ura} – sufiks wyrażający pejoratywne znaczenie: jid. *šnajdure* ‘krawczura’, por. np. pol. ‘szlachciura’. Jid. {-uk} < ukr. {-ук}, {-ok} < ros. {-ок} to sufiks wyrażający znaczenie deprecjonujące: jid. *šnajderuk* ‘krawczynia’, *šnajderok* ‘krawczyk’. Odpowiadają one pol. {-yk}, np. pol. ‘krawczyk, szewczyk’, który poza podstawową funkcją, jako sufiks zdrobniający, może być konotowany negatywnie. Inny przykład to jid. {-uxe/-ixe} < pol. {-ucha} – ten wielofunkcyjny sufiks wykorzystywany jest w jidysz do tworzenia:

1. rodzaju żeńskiego od gatunków zwierząt jid. *lejbiuxe* ‘lwica’, *volfixe* ‘wicyca’,
2. rodzaju żeńskiego od rzeczowników męskoosobowych jid. *šedixe* ‘dialblica’,
3. form pejoratywnych rodzaju żeńskiego jid. *kapotuxe* – pol. *kapotucha, ‘nędzna kapota’ por. np. pol. pielucha.

Popularny sufiks jid. {-čine} < pol. –czyna to wielofunkcyjny przyrostek słowiański. Ma on często pobłażliwe, lekko żartobliwe znaczenie: jid. *šnajderčine* ‘krawczynia’, por. pol. ‘szewczynia, chłopaczyna’.

Występowanie w jidysz sufiksów zdrobniających pochodzenia słowiańskiego, obok pojmowanego tradycyjnie jako dwustopniowy systemu zdrobnień w języku jidysz, świadczy o

dużej potrzebie przejmowania zgramatykalizowanych form umożliwiających wyrażanie zdrobnień i spieszczeń⁹. Do najpopularniejszych sufiksów zdrobniających należą: jid. {-**uške**} < pol. {-uszka}. Sufiks tworzący zdrobnienia rodzaju żeńskiego, np. jid. *hantuške* ‘rącz(usz)ka’. Kolejny słowiański sufiks jid. {-**ik/-ek**} < pol. {-yk/-ek} w polszczyźnie oraz w jidysz wykorzystywany jest do tworzenia zdrobnień rodzaju męskiego: *bobrik* ‘bóberek’, *fartišik* ‘fartuszek’, *kaftanik* ‘kaftanik’, *siraček* ‘sieraczek’, *šmulik* ‘mały Szmul’. Do tej grupy należy zaliczyć także popularny sufiks spieszczący jid. {-**ši**} < pol. {-si(a/o), -ś, -iś, -uś + u}. Jest to sufiks powstały w wyniku fuzji morfemów i końcówki fleksyjnej wołacza: jid. *mameši* ‘mamusia’, *tateši* ‘tatuś’, *toxterši* ‘córusia, córuś’.

Wpływy słowiańskie na składnię jidysz

Transferencje syntaktyczne, polegające na przenoszeniu reguł syntaktycznych z języków słowiańskich do jidysz, są bez wątpienia dowodem na intensywne i głębokie oddziaływanie słowiańskie na jidysz. Są także świadectwem intensywniejszych wpływów, bo nie te nie ograniczają się wyłącznie do zapożyczeń leksykalnych lub morfologicznych. Przejmowanie słowiańskich modeli składniowych doprowadziło do zmiany charakterystycznego gramatycznego szkieletu jidysz, który pod wpływem kontaktów z językami słowiańskimi przyjmował bardziej słowiański charakter i oddalał się od swojego germańskiego pierwowzoru. Dalej omówione zostaną najważniejsze cechy gramatyki jidysz, które zaliczane są do powstałych pod wpływem słowiańskim. Przykłady zaczerpnęłam z Geller 1994: 103-108, Geller 1999: 68-69, tam też odsyłam po więcej przykładów i bardziej szczegółową analizę omawianych zagadnień.

1. Konstrukcje imiesłowowe: pod wpływem języka polskiego istnieje w jidysz możliwość zastąpienia zdania składowego w zdaniu złożonym, imiesłowem przysłówkowym współczesnym (-ąć). Podobnie jak w polszczyźnie wyrażana jest wówczas jednoczesność akcji obu zdań:

Pol. *Jakub mówił i jednocześnie nie wierzył własnym słowom.*

Pol. *Jakub mówił, nie wierząc własnym słowom.*

Jid. *Jaknev hot geredt niszt glojbendik di ejgene werter.*

Niem. **Jakob hat gesprochen nicht glaubend an eigene Worte.*

⁹ Więcej na temat form zdrobniących i spieszczonych (tzw. hipokorystyków) w języku jidysz por. Geller 2012.

Tak użyty imiesłów przysłówkowy współczesny nie jest zgodny z normą języka niemieckiego. W jidysz zaś, podobnie jak w języku polskim, konstrukcje tego typu są powszechnie używane i zgodne z normą językową.

2. Unifikacja zaimka zwrotnego ‘się’ dla wszystkich osób w liczbie pojedynczej i mnogiej postrzegana jest jako wpływ języków słowiańskich:

Jid. *ix vaš zix, du vašt zix, er/zi/es vašt zix, mir vašn zix, ir vašt zix, zej vašn zix.*

Pol. *ja myję się, ty myjesz się, on/ona/ono myje się, my myjemy się, wy myjecie się, oni/one myją się*

Niem. *ich wasche mich, du wäschst dich, er/sie/es wäscht sich, wir waschen uns, ihr wascht euch, sie/Sie waschen sich.*

3. Postpozycja zaimka dzierżawczego lub przymiotnika: w przypadku postpozycji przymiotnika, która istniała także w języku średnio-wysoko-niemieckim, na wpływ słowiański wskazuje zachowanie kongruencji rodzaju i liczby z rzeczownikiem określanym. W średnio-wysoko-niemieckim przydawki przymiotnikowe w postpozycji były nieodmienne:

Jid. *di mame zajne, der tate undzer, der rebe a kluger, di froj a šejne*

Pol. *matka jego, ojciec nasz, rabin mądry, kobieta piękna*

Niem. *seine Mutter, unser Vater, der kluger Rebbe, die schöne Frau.*

4. Utrwalenie modelu wielokrotnej negacji w języku jidysz nastąpiło pod wpływem zaadaptowania modelu słowiańskiego, mimo iż jej źródła można doszukiwać się zarówno w języku hebrajskim, jak i średnio-wysoko-niemieckim:

Jid. *kejn mol hobn zej ništ kejn šum gelt* (przykład za: Geller 1999: 69)

Pol. *nigdy nie mają żadnych pieniędzy*

Niem. *niemals haben sie das Geld.*

5. Formy aspektowe czasowników języka jidysz – pod wpływem słowiańskiej kategorii aspektu jidysz wytworzył produktywny paradygmat koniugacji czasowników, uwzględniający formy aspektowe:

Jid. *šrajbn – onšrajbn – gebn a šrajb – flegn šrajbn – haltn in šrajbn – nemen šrajbn*

Pol. *pisać – napisać – napisać* (czynność krótkotrwała, jednorazowa: *pisnąć) – *zwykł pisać* – *jeno/ino pisać* (być w trakcie pisania) – *jął pisać* (początek czynności).

6. Szyk wyrazów w zdaniu podrzędnym:

Jid. *er hot ništ gevust, az er vet zix nox muzn ployn mit ot dem vajb a sax jor*

Pol. *Nie wiedział, że będzie się jeszcze musiał męczyć z tą oto kobietą wiele lat*

Niem. *Er hat nicht gewusst, dass er sich mit dieser Frau noch viele Jahre quälen muss.*

7. Zjawiskiem z pogranicza transferencji syntaktycznej i morfologicznej jest przejmowanie pod wpływem słowiańskim zwrotności poprzez czasowniki, które w języku źródłowym (tj. niemieckim) zwrotne nie były. Podobnie jidysz przejmował ze słowiańszczyzny rekcję czasownikową, czyli łączliwość z konkretnym przypadkiem lub przyimkiem, zastępując niekiedy germańskie wzory słowiańskimi:

jid. *lernen zix, špiln zix, cunojfkomen zix*

pol. *uczyć się, bawić się, zebrać się*

niem. *lernen, spielen, ansammeln*

jid. *špiln ojf fortepian, laxn fun, farbetn ojf* (przykłady za: Geller 1994: 106)

pol. *grać na fortepianie, śmiać się z, zapraszać na*

niem. *Klavier spielen, lachen über, einladen zu/für/nach/in.*

8. Formy pseudodeminutywne¹⁰

W tym miejscu bardziej szczegółowo omówione zostaną formy pseudodeminutywne, czyli tzw. pozorne zdrobnienia, które tylko z punktu widzenia budowy są zdrobnieniami. Z punktu widzenia ich semantyki posiadają zaś zupełnie inne znaczenie. Tradycyjnie uchodzą one za jedną z tych cech gramatycznych, która wyróżniać ma jidysz na tle innych języków. Z punktu widzenia germanocentrycznej teorii dotyczącej języka jidysz, liczne zdrobnienia są zatem jedną z jego najbardziej charakterystycznych cech. Zgodnie z tradycyjnym ujęciem, jidysz odznacza się dwustopniowym systemem zdrobnień, którego pierwszy stopień tworzony jest przy pomocy morfemu {-l}, drugi stopień – morfemu {-ele}. Część w ten sposób tworzonych deminutiwów spełnia rzeczywistą funkcję zdrobniającą, inne jednak są deminutywami tylko formalnie, w rzeczywistości tworzą one znaczeniowo nowe jednostki leksykalne, co w sposób systemowy pokazała Geller (2012).

Poniżej jidyszowe pseudodeminutywy zostały zestawione w ciągi leksykalne wraz z odpowiadającymi im paralelnymi konstrukcjami w języku polskim¹¹:

¹⁰ Zjawisko pseudodeminutywów w języku jidysz szczegółowo opisała Geller (2012), jej opis wykorzystany został w niniejszym zestawieniu.

jid. *flaš* – *flešl* – *flešele* : pol. *butla* – *butelka* – *buteleczka*;

jid. *hant* – *hentl* – *hentele* : pol. *ręka* – *rączka* – *rączeczka*;

jid. *jung* – *jingl* – *jingele* : pol. *chłop* – *chłopak* – *chłopaczek*,

jid. *klejd* – *klejdl* – *klejdele* : pol. *suknia* – *sukienka* – *sukieneczka*

jid. *bux* – *bixl* – *bixele* : pol. *księga* – *książka* – *książeczka*.

W języku jidysz człon środkowy, mimo formalnego wykładnika zdrobniającego, przestał w tych przypadkach pełnić funkcję zdrobnienia i stał się członem semantycznie neutralnym, nienacechowanym. Podobnie w języku polskim człon środkowy, zakończony morfemem {-ka/-ek/-ko/-yk/-ik}, służącym m.in. do tworzenia zdrobnień, zatracił swoje pierwotne deminutywne znaczenie. Zatem człon środkowy, zarówno w języku jidysz, jak i w polszczyźnie, należy traktować jako formę neutralną, nienacechowaną i niebędącą zdrobnieniem, lecz leksemem o sprofilowanym lub całkiem nowym znaczeniu. W tych (nader licznych) przypadkach semantyczną funkcję zdrobnienia, czyli wyrażenia „mniejszych niż oczekiwane rozmiarów” desygnatu, przejmuje trzeci człon paradygmatu tworzący konstrukcje zakończone na {-ele}, odpowiadające w polszczyźnie {-czka/-czko/-czek/-szko/-szek} itd. lub forma z jednym z powyższych zaczerpniętych z polszczyzny formantów zdrabniających, najczęściej {-ik}. Leksemy po lewej stronie są w tych przypadkach najczęściej nacechowane jako formy augmentatywne lub o konotacji pejoratywnej, albo mają inne znaczenie - por. jid. *pas* – *pasik* – *pasikl*, które odpowiada pol. ‘pas – pasek – paseczek’.

Podsumowanie

Komponent słowiański mieszanego języka jidysz należy do komponentów najgorzej zbadanych. Mimo znacznej liczby różnorodnych wpływów słowiańskich na wszystkie podsystemy języka, wpływ słowiańskiego otoczenia na rozwój języka i kultury jidysz należy do obszarów najslabiej przebadanych przez współczesną jidyszystykę, a ich badanie wciąż pozostaje na marginesie zainteresowań językoznawców zajmujących się jidysz.

Przytoczone powyżej przykłady wpływów słowiańskich na jidysz dowodzą, że ich charakter jest bardziej złożony, niż zwykle się powszechnie uważać. Dotyczą one nie tylko podatnej na obce wpływy warstwy leksykalnej, ale także fonologii, morfologii i składni. Dokładne i kompleksowe zbadanie przy użyciu najnowszych metod dostępnych językoznawstwu oddziaływań słowiańskich na strukturę języka jidysz mogłoby dostarczyć

¹¹ Metodę takiej interpretacji i prezentacji deminutywów w jidysz po raz pierwszy zastosowała Geller (2003b).

nowych argumentów w toczącym się sporze o powstanie i rozwój języka jidysz. Mogłoby także poszerzyć naszą wiedzę na temat uniwersalistycznych strategii przejmowania i integrowania obcych elementów językowych, jak i funkcjonowania wielojęzycznych i wielokulturowych społeczności.

Należy także pamiętać, że wpływy słowiańskie stanowią odzwierciedlenie najszerzej rozumianych kontaktów kulturowych i językowych między społecznością Żydów zamieszkujących od wieków Europę Środkowo-Wschodnią, a słowiańskojęzyczną ludnością tubylczą. Ich badanie może przyczynić się do zrewidowania powszechnej tezy o izolacji społeczności żydowskiej i niechęci obu społeczności, tj. społeczności żydowskiej i słowiańskojęzycznej.

Bibliografia:

- Altbauer, Mosze (2002), *Wzajemne wpływy polsko-żydowskie w dziedzinie językowej*, Kraków: PAU.
- Eggers, Eckhard (1998), *Sprachwandel und Sprachmischung im Jiddischen*, Frankfurt nad Menem: Peter Lang Verlag.
- Geller, Ewa (1994), *Jidysz – język Żydów polskich*, Warszawa: PWN.
- Geller, Ewa (1999), „Hidden Slavic Structure in Modern Yiddish”, [w] Röhl, Walter; Neuberg, Simon (red.), *Jiddische Philologie. Zeitschrift für Erika Timm*, Tybinga: Niemeyer Verlag, s. 65-89.
- Geller, Ewa (2003), „Rola badań slawocentrycznych w postrzeganiu języka jidysz”, [w] Pilarczyk, Krzysztof (red.), *Żydzi i judaizm we współczesnych badaniach polskich*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, s. 419-436.
- Geller, Ewa (2004), „Jiddisch im Spannungsfeld zwischen Germanistik und Slawistik”, *„CONVIVIUM. Germanistisches Jahrbuch Polen”*, Bonn: DAAD, s. 171-197.
- Geller, Ewa (2012), „Inwieweit ist Jiddisch sprachtypologisch eine <<warme>> Sprache”, [w] Hammel, Robert; Łaziński, Marek (red.), *Sprache im Kulturkontext. Festschrift für Alicja Nagórko*, Frankfurt nad Menem/Berlin/Berno: Peter Lang Verlag, s. 397-420.
- Joffe, Juda (1935), „Di slawisze ajnflusn in jidisz”, „*JIVO-Bleter*” t. 8, s. 276-278.
- Landau, Alfred (1928), „Di slawisze elementn un haszpoes in jidisz”, „*Filologisze szriftn*” t. 2, Wilno: B. Kleckin Farlag, s. 199-214.
- Lerer Mojsze (1928), „Fun pojlisz-jidiszn werter-ojcer” w: „*Filologisze szriftn*“, nr 2, Warszawa.
- Szapiro, M.A.; Spiwko, I.G., Szulman, M.J. (1984), *Rusko-ewrejskii slowar. Rusisz-jidisz werterbuch*, Moskwa: Ruskiji Jazyk.
- Sztif Nochem (1932), „Afn szwel funem 19-tn jorhundert” w: „*Afn szprachfront*“, nr 1, s. 27-66.
- Weinreich, Max (1956), „Yiddish, Knaanic, Slavic: the Basic Relationships”, [w] *For Roman Jakobson. Essays on the Occasion of his Sixtieth Birthday*, Haga: Mouton, s. 622-632.
- Weinreich, Max ([1973] 2008), *History of the Yiddish Language*, Nowy Jork: YIVO Institute for Jewish Research [Tytuł oryg. *Geszihte fun der jidischer szprach*, przeł. Shlomo Noble, red. Paul Glaser].

Weinreich, Uriel (1958), „Yiddish and Colonial German in Eastern Europe: The Differential Impact of Slavic”, [w] *American Contributions to the Fourth International Congress of Slavistics. Moscow 1958*, Haga: Mouton, s. 369-421.

Wexler, Paul (1991), „Yiddish – the Fifteenth Slavic Language”, „International Journal of the Sociology of Languages” nr 91, s. 9-150.

Wexler, Paul (2002), *Two-Tiered Relexification in Yiddish. Jews, Sorbs. Khazars and the Kiev-Polessian Dialect*, Berlin/Nowy Jork: de Gruyter.